

Žvilgsnis į sociologiją iš šalies, arba žvilgsnis į bendrą erdvę

Tardami *žmogus*, tariame ir *žmonės*. Kartu ištariame ir žmonių ryšius, santykius. Ištariame ir sociumą, savaiminį ir kuriamą, reglamentuojamą ir laisvinamą, absoliutiną ir kritiškai analizuojamą, totalų ir suskaidytą. Sociumas yra materialus, patiriamas ir kartu tarsi idealus, neapčiuopiamas. Krizių laikas – o jos vyksta beveik nepertraukiamai – sociumą gerai nusakytų A. Rimbaud metafora “girtas laivas”. Sunkiai valdomas laivas neaprepiamame kosmoso vandenyne, begaliniame erdvės ir laiko kontinuumo.

Žmogus vienu metu žvelgia į save ir į kitus. Be nuolatinės atogrąžos į save, be vidinės kalbos (arba kalbėjimosi paties su savimi) žmogus prarastų identitetą (arba jo ir nepasiektų), santarvės su savimi pamatą. Be žiūrėjimo į kitus (ne tik į žmones, bet ir į daiktus, į kitas gyvybės formas), žmogus grįžtų į urvą (urvas yra ir nūdienos rūmų su aukštomis elektros laidų tvoromis praforma). Pasirinkti atsiskyrėlio gyvenimą galima tik todėl, kad yra kiti, kad galima laisvai nuo jų atsiskirti. Vadinas, bet kuriuo atveju, bet kuriuo požiūriu į žmogų sociumo apeiti neįmanoma. Sociumas yra ir konkrečiai nebūdamas, lyg ir neaiškinamas kaip kokios nors apibrėžtys, reglamentacijos, tvarkos ar netvarkos rūšys.

Žmogaus, kaip *homo sapiens* rūšies, palankumas pačiam sau, instinktyvus savęs saugojimas ir pratęsimas yra svarbiausia, nors nematoma, neapčiuopiama (tad sunkiai ir aptariama) sociumo žmogiškąją statinį išlaikanti energija. Kaip žmogus yra nuolatos atsigręžęs į save, pats save stebintis, taip ir sociumo energija, jos pulsarai ir pasionarai, jos gyvieji ar užakę intakai turi būti žmogaus pažinimo ar pažinties akiratyje. Atvirumas sau ir sociumui yra natūralus, savaiminis. Kai atsiranda draudimų, kai įsigali varžymai ir kurių nors formų (dažniausiai politinių, ideologinių) privalomas laikymasis, sociumas nebegali būti adekvačiai suvokiamas, sunyksta natūralūs žmogaus ir bendruomenės ryšiai.

Sociumo supratimas negali būti vienas, vienodas. Sociumo hierarchinės struktūros sampratą dabar keičia paralelių, lygiaverčių, parataksinių darinių sambūris. *Sambūris* yra įdomus lietuvių kalbos žodis, reiškiantis buvimo su kitais galimybę; kalboje pasirodo kertinis lietuviškosios sociumo sampratos akmuo. Būrys, kuris nėra atsitiktinis, o susibūręs, susijęs, susitelkęs. Lietuvių kalba seniausiomis savo formomis ir lytimis rodo lietuviškojo sociumo radimąsi, tapimą. Bet tuo laiku, kai pirminis ryšių sociumas ėmė peraugti į valstybines struktūras, lietuvių kalba dėl nepalankių aplinkybių ėmė trauktis iš viešojo gyvenimo, ir tai yra vienas skaudžiausių dalykų lietuvių kultūros socialinėje patirtyje, iki šiol atsiliepiantis visai kalba struktūrinamai kultūros erdvei. Bet ištariame *viešas gyvenimas*, ir vėlgi ištariame sociumo proveržį kalboje, gyvenimą su kitais, kitų akivaizdoje. Ištariame, bet retai teatsigręžiame į tai, ką ištariame, nesustabdome ištariamu plūstančios sociumo energijos. Nereflektuojame. Ištariame nežinodami. Būname sociumo galimybių ir negalimybių tinkle, to irgi nežinodami. Nežinojimas netrukdo būti. Kai kuriais atvejais gal net leidžia būti. Netgi “geležiniame narve” (M. Weberio metafora) taip, lyg narvo nebūtų.

Specialaus sociumo tyrinėjimo, pažinimo, reflektavimo galimybės yra sutelktos į sociologiją. Kas apie ją žinoma ne sociologams? Nedaug. Kad sociologai daro nuobodokas socialines apklausas, sudarinėja elementarias anketas, rezultatų lenteles, kad pagal specialius metodus vykdo visuomenės tyrimus. Labiau pažįstama tik empirinė sociologija. Paradoksalu, kad žmogaus ir sociumo santykių ryšius, galimybes ir negalimybes tyrinėjantis mokslas yra lyg atsiskyręs nuo *humanitas*, tarsi atsiskyręs ir nuo šaknų, kurios yra bendrame žmogaus pasaulyje. Bešaknė sociologija gali būti tik elementari, tik faktų rinkėja, apdorotoja, parankinė, amatininkė, užsakymų, dažniausiai politinių, vykdytoja. Aptarnaujančios sociologijos poreikis tebėra didelis. Pokomunistiniuose kraštuose anksčiau galiojusius įsakymus akivaizdžiai keičia paslėpti užsakymai. Vadus – vadybininkai. Vadai įsako, vadybininkai užsako, veikdami netiesiogiai, kartais ir per sociologinius “patarnavimus”. Kuo aukštesnio sąmoningumo yra sociologija, tuo sunkiau ją įvilioti į patarnavimus. Aukštesnio lygio sociologija ir “priimdama” užsakymą neužmiršta užsakymo prigimties ir kilmės. Patekdama į nelaisvę, ji sugeba

nelaisvę reflektuoti. Ir šioje neišvengiamos nelaisvės ir būtinos laisvės sankirtoje sociologija siekia atpažinti pati save, ieško savo identiteto. Pati savęs dar nepažinusi ar savyje savęs neatpažinusi sociologija negali būti kaip lygi pažįstama filosofijos, psichologijos, kalbotyros, literatūros mokslo. Kad jungtys – ryšiai tarp įvairių *humanitas* sričių – galėtų būti įdomios, vaisingos, tos sritys turi būti įsitvirtinusios kaip atskiros, identiškos pačios sau.

Mūsų laikas yra sakraliųjų vienaskaitų nykimo laikas. “Tikrovę”, “gyvenimą”, “kultūrą” akivaizdžiai pakeičia daugiskaitos: “tikrovės”, “gyvenimai”, “kultūros”, netgi “pasauliai”. Gyvename daugybinių reikšmių laiku. Kuo mažiau vienaskaitų, tuo daugiau laisvės arba būtinybės pasirinkti. Ir žmogaus *Aš*, substancialusis vienetas, darosi dauginis ir daugybiškas. M. Buberio, įdomaus XX a. mąstytojo, nuomone, vienoks *Aš* santykiyje su *Tu*, kitoks su *Jis*. “Nėra *Aš* savaime, atskiro, yra tik *Aš* pamatinio žodžio *Aš – Tu* ir *Aš* pamatinio žodžio *Aš – Jis*.”¹ Santykis tampa substancialumą prarandančio žmogaus pamatine kategorija. Kuo svarbesni santykiai, tuo daugiau erdvės įgyja sociologija. Ir – kuo mažiau substancialaus daiktiškumo, tuo mažiau galimybių filosofijai. Filosofija ir sociologija šiuo požiūriu yra poliariškos, jaučiančios ir tarpusavio įtampą. Sociologija iš esmės yra XX a. kūdikis, nors jos moderniųjų autoritetų eilė ilga ir ilgėjanti. Būtent sociologija atrodo susiurbianti gyvybingiausius teorinius syvus ir skubiai juos perdurbanti, pritaikanti, nesauganti grynujų idėjų pavidalų, svarbių filosofijai.

Svarbiausia dabartinės sociologijos pastanga – susiorientuoti nuolat besikeičiančiose socialinėse situacijose. Filosofas kintančiame pasaulyje ieško pastovumo, prie daikto glausdamasis kaip prie paskutinės atramos. Sociologui ir pastovumas tėra kitimo galimybė. Racionaliojo *logos* dominanti sociologijai leidžia labiau pasitikėti tyrimo instrumentais ir metodais.

Modernioji sociologija, pradėdama M. Weberiu, ardo atskirų socialinių bei humanitarinių sričių ribas. Sociologija siejama su bendromis idėjomis, išskylančiomis sociokultūriniame horizonte. M. Weberis paliko paradoksalią minties įrėžtį, suartindamas Marxą ir Nietzsche: “pasaulis, kuriame mes gyvename kaip mąstančios būtybės, iš esmės yra pasaulis, kuriame pėdsaką paliko Marxas ir Nietzsche”². Ką reiškia “paliko pėdsaką” sociologijos rūpesčių kontekste? Šie autoritetai pajėgė pamatyti ir įvardinti kardinaliuosius pasaulio procesus: ekonominius (Marxas) ir dvasinius (Nietzsche).

Pamatyti pasaulį ar tik jo dalį taip, kaip yra. Někurti vizijos nei versijos. Galbūt tai sunkiausia sociologijos užduotis, nes ir jos regėjimų lauke pirmiausia pasirodo būtent vizijos, versijos, metaforos. Sociologija negali apeiti tų tikrovių, kurios yra sukurtos arba fiktyvios. Apie savo buvimą pasaulyje pasauliai praneša specialiais ženklais, ženklų kalbomis. Iki *logos* skaidrumo (idealo) sociologija skverbiasi per ženklų, simbolių, kalbų ir metakalbų brūzgynus. Nė vienas ryškesnis dabarties sociologas, įskaitant ir Vytautą Kavolį, nėra apėjęs meno, o labiausiai – literatūros, jos tiesioginių ir perkeltinių vaizdinių apie pasaulį, kuriame mes, kaip mąstančios būtybės, gyvename. Sociologija bando suprasti ir supratimus, ir būtent tai yra didžiausia jos ambicija. Sudėtinga suprasti savo paties sociumą, juolab tam supratimui suteikti struktūrą ir kalbą, suprantančiajam nenustojant gyventi, patirti, jausti.

Kur vyksta kūryba (meno, mokslo), ten kuriama ir kalba. Paskiros kultūros šakos likimas priklauso ir nuo to, ar sukuriamą kalbą, daug ką perimanti iš kitų kalbų, pakartojanti, bet jau atskira, specifiška ir atpažįstama būtent kaip atskira kalba. Be specialiųjų tyrimų rizikinga būtų aptarti lietuvių sociologijos kalbą. Aišku, kad modernioji sociologija (ne tik socialinių anketų, tyrimų organizatorė – tyrėja) Lietuvoje pradėjo sparčiau vystytis tik Nepriklausomybės laikotarpiu. Gana greitai buvo įvaldyti modernieji sociumo diskursai: demokratija, atvira visuomenė, tolerancija, lyčių lygybė, moterų kultūros problematika, interpretacinė bendruomenė. Stebėtinu greičiu šie diskursai apšėmė tuos, kuriems kalbėjimas, rašymas yra specialybė ar jos dalis. Paradoksalu, bet moderniuosius sociumo diskursus lengviausiai išmoko tie, kurie turi mokymosi patirtį, kurie gana gerai kalbėjo ir marksizmo-leninizmo žargonu. Jiems padeda manymas, kad keičiasi tik diskursai, o visa kita eina savo vaga, kurią varo interesai, ambicijos, savimeilė, nauda.

Pasikeitus gyvenimui, natūraliai turi keistis ir orientaciniai, vertybiniai diskursai. Ir jie keičiasi. Kitas gyvenimas persmelkia mus iki pačių pašaknių. Formuojasi kita patirtis. Nebūtinai tik gražesnė, patogesnė. Patirtis turėtų persmelkti ir diskursus. Ne tik empirinė, bet ir intelektualinė, filosofinė. Būtent tuo per mažai rūpinamasi. Lengvai perimamos sociologinių diskursų formulės, lengvai jomis manipuluojama. Susidaro vis nauji tiesų žinotojų ir saugotojų monopoliai. Sociologijos kaip mokslo

padėtis yra išskirtinai sunki. Ji negali atsisakyti kai kurių formuluočių vien todėl, kad jos eina per laikraščius, per valdininkų kalbas. Antra vertus, kad ir mūsų šalies, patirties negalima išreikšti daug modernesnių visuomenių kalba. Turime pavyzdžių, kai modernių diskursų vartotojas, netikėčiau – klausimo ar situacijos – užkluptas, reaguoja kaip uždaras, lietuvių griežtai saugantis, toleranciją tik sau tepripažįstantis, moterų partnerystę namų sienomis apribojantis. Jeigu sociologai, sekantys radiją, televiziją ir, be abejonės, Seimą, fiksuotų šiuos stulbinančius neatitikimus, juos analizuotų, lietuviškojo sociumo erdvės galbūt net imtų giedrytis, skaidrėti.

Suprantama, kad jauna Lietuvos sociologija turi mokytis. Mokytis ir perimdama metodus, formas. Bet mokytis tikrindama, suderindama su patirtimi, realybe. Ne priderindama, o būtent *suderindama*. Suderinimas yra visa apimantis veiksmas – jis įtraukia ir derintojo asmenybę, pakelia ją iki savarankiško, bent jau interpretuojančio, o ne tik pakartojančio vaidmens.

Svarstant kalbos galimybes, tarsi savaime iškyla literatūrologijos bei sociologijos ryšių problema, per kurią atsiveria ir platesnė *humanitas* sričių perspektyva.

Vytautas Kavolis universitetinio kurso “Kultūros dirbtuvė”, skirto socialinių mokslų požiūriams į kultūrą, pirmojoje paskaitoje pabrėžė naudosis keturiais metodais: literatūrologiniu, istoriniu, sociologiniu ir civilizaciniu. Ir šio metodinio universalumo siekimas buvo aiškiai jaučiamas. Literatūros mokslas yra sukaupęs didelį tekstų aprašymo, analizės, interpretacijos instrumentariumą. Literatūrologinių metodų taikymas socialiniams mokslams V. Kavoliui atrodė natūralus, išbandytas jo visose lietuviškosios problematikos knygos. Iš V. Kavolio darbų, paskaitų, iš jo kultūrinės laikysenos apčiuopiamai aiškėjo, kad nėra ribų tarp socialinių ir humanitarinių mokslų. Sociologija žvelgia į kultūrą, meną, literatūrą specifiniu socialumo aspektu. Kūryboje sociumas tiesiog dalyvauja kaip daugiakanalė įvairių lygių sistema. Kultūros, meno socialumas iš esmės yra prigimtinis; ne išorinis, o vidinis. Žmogus yra ne tik su kitais, bet ir per kitus, kituose. Net ir pats su savim jis yra su savim – kitu. Žmogus, o juo labiau kuriantis žmogus, iš esmės yra sociali būtybė. Kultūroje tarp jau atsiskyrusių tekstų yra netekstiškų tarpų, kuriuos taip pat užpildo kultūra. Kalbama apie kultūros dirbtuvę, ir kalbėjimas bei kalbėjimasis tampa kultūriniu reiškiniu. Kultūros dirbtuvės metafora V. Kavolis apibendrino tą erdvę, kurioje vyksta įvairios, nesibaigiantis kultūros darbas. Kultūros yra dirbančios, veikiančios. Veiksmas, veiksmingumas yra ir jų socialumas.

Lyg tarp kitko V. Kavolis užsiminė, kad Harvardo universiteto profesoriai nepritarė jo pasirinktai specializacijos sričiai – dailės sociologijai – dėl pačios srities neapibrėžtumo ar net nebuvimo. Bet jis pats tokia galimybe nesuabejojęs. Paraleliai galvojant, V. Kavoliui nekilo abejonų ir dėl literatūros sociologijos.

Meno sociologija išsivystė iš sociologinės estetikos, tyrinėjusios meno buvimo visuomenėje dėsningumus. Modernioji sociologinė estetika įveikė deterministinę nuostatą, kad menas yra visuomenės gyvenimo išraiška ar net veidrodis, iškėlė ir galimos meno įtakos visuomenei ir meno autonomijos tezes. Meno sociologai (ypač E. Souriau) apibrėžė meną kaip subtiliausią sociumo indikatorius. Sociologiškai analizuodamas meno reiškinius, mokslininkas tiria ir sociumą, su meno pagalba įsiskverbdamas į slapčiausias jo struktūras, į pačius subtiliausius darinius.

Specializuotoje dabarties meno sociologijoje literatūros sociologija suprantama kaip specifinės komunikacijos, kaip sociumo arba jo dalies bendravimo meniniu žodžiu tyrinėjimas. “Rašymas” ir “skaitymas” yra bendravimas, įveikiantis ir laiko, erdvės, patirties skirtumus. Skiriama empirinė literatūros sociologija (domisi idėjomis, literatūros funkcionavimu) ir labiau visuminė literatūros sociologija, kur ir kūrinio formos dalykai suvokiami kaip sociokultūriniai elementai. Formų sociologija itin įdomi, komplikauta sritis.

Meno sociologija (taip pat ir V. Kavolis) konstatuoja, kad kultūra grįžta (o gal tik dabar tepatenka?) į intelektualinių tyrimų ir analizių centrą.

Kultūros turinys šiandien yra išskaidytas: kasdienybės kultūra, elgesio normos, etiketas. Nykstantis elitiškumas artina meną prie spontaniškos kultūros darinių. Aprašytas nuotykis pasiskaitymui taip pat yra kultūros veiksmas, bet veiksmas be kito matmens arba be transcendencijos. Kultūra suvokiama kaip sociumo terpė, užpildanti tarpus, kultūra kaip reikšmių ir simbolių struktūrų kontekstai, iš kurių vis sunkiau išskirti savarankišką tekstą. Literatūra šiuo požiūriu tebėra privilegijuotoje padėtyje. Literatūra yra žodinių tekstų kūryba, kuria siekiama išeiti į tai, kas jau nėra žodžiai, kalba. Bet

be kalbinio teksto to neįmanoma padaryti. Ir mąstymas apie literatūrą yra ištekstinis. Iš teksto einama į kontekstą. Tekstas signalizuoja apie kontekstą.

Būtent į tekstą yra susitelkusi ir dabartinė literatūrologija, net ir skirtingais metodais besiremiančios jos kryptys. Kontekstinė apsuptis ir tarp tekstai yra mažiau analizuojami. Tekstą iškėlė lingvistika ir į lingvistinę metodiką orientuota semiotika. Turėjo įtakos ir daugiau ar mažiau sąmoningas priešinimasis marksistinės estetikos nuostatai, pagal kurią tyrinėjamas apskritai menas, apskritai literatūra, apskritai kūryba. Išnyksta atskirumas, kurį sutelkia tekstas.

Didžioji dalis tarybinės literatūrologijos, ypač literatūros istorijos, skirtina literatūros sociologijai, dogmatiniam jos variantui, pagal kurį menas yra priklausomas nuo bazės, ekonomikos arba ideologizuoto visuomenės monstro. Ir todėl į literatūros sociologiją šiandien dar žiūrime nepatikliai.

Problema – kaip pereiti į naują, modernų literatūros sociologijos etapą, kaip nenutraukti kūrinio ir sociumo natūraliųjų ryšių, patį tekstą – kūrinį suvokiant kaip esmingai socialų, heteronomišką. Heteronomija akcentuoja *Kitą* (gr. *heteros* – kitas), reiškini susieja su kažkuo kitu, kas šiuo atveju yra ar atrodo esąs svarbiausias. Nuo I. Kanto laikų heteronomija yra priešprieša autonomijai, savipatiškumui. Vulgariajai sociologijai naikinant meno, kaip atskiro teksto ir atskiro kūrinio, ribas, buvo būtina pasukti link autonomijos, ieškoti imanentinio, esančio iš savęs ir savyje, kūrinio supratimo, brėžti teksto autonomijos ribas.

Esminės XX a. filosofijos nuostatos, sprendusios asmenybės identiteto problemą, akcentavo nuo *Aš* neatskiriamą *Kitą*, *Aš* nevienalytiškumą, išreiškiamą ir kalbos dimensijomis. Asmuo yra ir autonomiškas, ir heteronomiškas. Be identiteto, be tam tikrų ribų neįmanoma autonomija. Išskirtas atskirumas, atskiras išskirtinumas yra būtina heteronominiams santykiams, savo ruožtu leidžiantiems įžvelgti atskirumą kaip kitoniškumą kitų, o ne savo paties fone.

Empirinė sociologija yra atskira; kaupdama duomenis ir juos analizuodama, ji remiasi specifiniais metodais. Specialios literatūros teorijos sritys (pavyzdžiui, eilėtyra) taip pat turi savo specifiką. Bet sociologija, kuri siekia sociumo pažinimo ir kaip sociumo dvasinių strategijų atpažinimo, neišvengiamai patenka į bendrąją *humanitas* erdvę. Lygiai taip pat literatūrologija, kuri domisi kūrinio socialine prigimtimi, kūrinio likimu skirtinguose sociumo lygmenyse, pereina į sritį, kuri yra bendra socialiniams bei humanitariniams mokslams.

Taip, šiuose perėjimuose yra rizikos. Tenka atsisakyti saugaus paskirų metodų (sociologijos, literatūrologijos) prieglobsčio, moksliško objektyvumo (vis mažiau įmanomo kultūros pasaulyje, kuris iš esmės yra alternatyvus, sociume, kurį sudaro skirtingi sociolektai, diskursai ir tarp tekstai), mokslškumo, matuojamo gamtos mokslų eksperimentiniu įrodumumu. M. Bachtino kadaise formuluotas humanitarinio mokslškumo kitoniškumas tampa itin aktualus. Bet kad formuotųsi būtini kultūros polilogai ir kad būtų užpildyta tarp kontekstinė, tarpdisciplininė erdvė, būtina, kad išliktų ir akademinė, savo ribas sauganti mokslinė mintis, mintijimo būdas. Lygiai sociologijos, lygiai literatūrologijos. Kad susitiktų, kad kultūros polilogą kurtų ir jame dalyvautų skirtingi tekstai (asmenys, metodai, mokslo šakos), jie turi išlikti kaip savarankiški, patys sau identiški tekstai.

Kultūros sociologija, besimanti tyrinėti kurio nors laiko, kurio nors sociodialekto jausenos, vertybinės orientacijos tipus, neišvengiamai turi gręžtis ir į literatūros tekstus. V. Kavolio studijoje *Nužemintųjų generacija. Egzilio pasaulėjautos eskizai (1961 – 1966)* (Kn.: *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994) tyrinėjama, kas lyginant su ankstesniais poetais (ypač su žemininkais) pakito 4-ojo dešimtmečio kartos egzilų pasaulėjautoje, kokia yra šio, sakytume, sociolekto (lietuviškumo neatsisakę kūrėjai, intelektualai pasaulyje) kultūrinė laikysena, kaip jaučiasi istorijos paniekintas ir pažemintas žmogus, kaip jis reaguoja į tą iššūkį, kurį jam meta aplinkybės. Liūnė Sutema, A. Mackus yra ir poezijos kūrėjai, ir socialinių žmogaus dvasios pokyčių liudininkai. “Kūrėjas tėra žmogaus suintensyvinimas, žmogiškumo esmės kristalizavimasis nuogesnio savimi buvimo momentais. Už kūrėjo simbolio slypi žmogus apskritai.”³ Kūrėjo sukurtų tekstų socialinė analizė tekstualiai liudija ir žmogų apskritai, liudija žmogaus reikšmių simbolines struktūras.

Sociologui literatūros tekstai yra tekstai tarp tekstų – į jų meninę specifiką jam nėra būtina atsižvelgti. Tyrinėjamos socialiai reikšmingos tekstų struktūros, socialinės priegaidės. Bet jeigu sociologas yra pakankamai jautrus ir meninėms reikšmėms, jos taip pat tampa svarbios ir vėlgi reikšmingos ne tik estetiniu, bet ir socialiniu požiūriu; būtent tada formuojasi ir sociologinės analizės sferiškumas,

prasmis išgaubtumas. Štai V. Kavolis, kalbantis jau sferiškais sociologo sąvokomis: "Idealai apskritai tėra naudingi praktinėje veikloje. Sąžinės plotmėje jų nereikšmingumas tiesiai proporcingas jų tobulumui. Įpareigoja ne idealai, bet trūkumai, nes jie šaukiasi žmogaus jiems užpildyti. Apribotieji reikalingiausi meilės, silpnieji – ištikimybės"⁴. Nuo šios minties pereiname prie mirties išgyvenimo kūryboje, prie ištikimybės supratimo. Ir – prie literatūros teksto, kaip meninės realybės buvimo ir įsikūrimo žmonėse galimybių. Sociologija nepastebimai tampa literatūros sociologija, o galbūt socialine literatūrologija, ją nebūtų prasminga atskirti ir nuo filosofijos. Veriasi galimybė kalbėti ir apie egzistencinę literatūros filosofiją.

Kokių galimybių literatūros sociologijai turi ne sociologai, o filologai, literatūros tyrinėtojai? Savaimė – bent jau šiandien – jos nėra didelės. Per mažai humanitarų domisi sociumu kaip svarbiausia žmogaus erdve, kurioje vyksta visa, kas yra kaip nors svarbu, taip pat ir kūryba. Įdėmaus žvilgsnio dabar reikalautų iš naujo kūryboje, ypač lyrikoje, išskylantis sociumo svetimumas, priešiškus žmogui, signalizuojantis yra ir suaktyvėjęs minios įvaizdis, naujai susiformuojanti kūrėjo ir minios priešprieša.

Sociologinės analizės reikalautų kūrėjų laikysena Atgimimo metais, jos kitimas, kūrėjų autoritetų radimasis okupacijos metais, autoritetų ardymas arba autoritetų keitimas. Okupacijos metų literatūra turės tapti sociologinės analizės objektu; be abejonės, sulauksime įdomių darbų, jei žmonių jausmai, išgyvenimai, pasirinkimai, laikysenos bus sociologiškai analizuojami, o ne tik nuvertinančiai vertinami. Sociologinei literatūros analizei, literatūros sociologijai būtinos sociologijos studijos. Jos galėtų būti patrauklios ne atskiroje, o bendroje *humanitas* erdvėje, kur svarbiau ne pavienės "procedūros", o pasaulio, kuriame gyvename, sociokultūrinis supratimas.

Dabartinis lietuvių literatūros mokslas, besitelkiantis į tekstą, į metodologizuojamą teksto analizę, atrodo, yra priešingos krypties negu literatūros sociologija. Teksto analizė ir interpretacija negali apimti tarpų tarp tekstų, ji susitelkia į teksto struktūrą, bet išleidžia iš akių teksto sferą, išgaubtumą, rutuliškumą (pagal V. Mačernį: "... ir žody, tobulajam rutuly..."). Tekstas tampa kūriniu tarsi išsigaubdamas, kūriny yra teksto kalbiškumo įveika. Daugiakanaliai ryšiai su sociumu, su jo pavidalais ir formomis yra ir tekstą išgaubiančios dvasinės energijos galimybės. Kūriniu sociumas pasirodo kaip ir kokiu būdu esantis.

Būtinumas suvokti tekstą sociumo terpėje davė impulsų formuoti atskirai literatūros sociologijos šakai – *teksto sociologijai*. Tekstas čia suvokiamas kaip esmingai socialus, kaip socialinis fenomenas. Bet ir sociumas nebeįsivaizduojamas kaip visa aprėpianti tikrovė, o greičiau tik įvairių sociolektų bei diskursų sąšaukos, sąveikos. Pats sociumas tekstualus, polilogiškas; ir sukurtas tekstas gali būti suvoktas kaip tarptekstas⁵. Pasigendama kritinės teksto teorijos, kuri pajėgtų ne tik meninį tekstą, bet ir teorinį metatekstą įvertinti socioistoriniu ir sociolingvistiniu požiūriais. Ir teksto sociologijos bendraisiais klausimais atsiremama į M. Bachtiną, į mokslininką, kuris moderniajai humanitarijai yra davęs svarbiausius impulsus. Būtent M. Bachtinas dialogo ir polilogo principus, išplėtotus egzistencijos filosofijoje, tarsi "universalizavo" humanitarijoje, kartu skatindamas peržengti lingvistikos, literatūrologijos, sociologijos ir kitų dvasios mokslų uždaras ribas. Metodologiškai vienu iš pačių aktualiausių darbų šiandienai yra M. Bachtino studija *Teksto problema lingvistikoje, filosofijoje ir kituose humanitariniuose moksluose. Filosofinės analizės bandymas*⁶. Iš esmės šią studiją reiktų laikyti būtent teksto teorija, nors kai kuriais aspektais ir fragmentiška. Tekstas atskiria humanitarines ir gamtos disciplinas – tokia yra esminė šios studijos nuostata. Kur yra tekstas, ten yra bendrumas. Už kiekvieno teksto stovi kalbos sistema. Tekste daug kas kartojama ir kartojasi. "Bet kartu kiekvienas tekstas (kaip pasisakymas) yra individualus, vienintelis ir nepakartojamas, ir čia glūdi visa jo prasmė (sumanymas, vardan ko jis sukurtas). Tai, kas yra susiję su teisybe, tiesa, gėriu, grožiu, istorija. Pagal santykį su šiais momentais visa pakartojama, perkuriama tik medžiaga ir priemonė. Kažkuriuo laipsniu tai peržengia lingvistikos ir filologijos ribas"⁷. Visa, kas yra tekste, – yra kalbos būdu, bet atsiveria tik kartu su kitais tekstais. Remiantis šia M. Bachtino mintimi, atsargiai manytina, kad teksto sociologijai esmingi yra būtent tekstų dialogai ir polilogai, kad visos reikšmės, kurios gali šiuose sąskambiuose atsiverti, yra ir socialiai reikšmingos. Nevaisingiausias kelias – taikyti tekstui kokias nors iš anksto žinomas sociologines kategorijas. Mąstant apie lietuvių literatūros *socartą*, prie kurio jau laikas grįžti, sociologinis pjūvis atrodo perspektyviausias.

Tekstas yra kalba, savitu būdu (ar būdais) suorganizuota kalba. Tai lingvistinis požiūris. Tekstas yra kultūrinis darinys, kuriame žodis susitinka su tuo, kas nėra žodis, bet gali juo tapti. Taip galima būtų nusakyti filologo žvilgsnį. Teksto sociologija prasideda ten, kur, M. Bachtino teigimu, tekste veriasi tai, kas lyg ir išeina už lingvistikos ir filologijos ribų. Kur veriasi sociumo (ar kurio nors sociumo diskurso) reikšmės, kur formuojasi, sakytume, tangentinis ryšys – kalbama apie patį žmogų, apie jo socialumą. Aišku, čia veriasi ir kitos, beveik mums neegzistuojančios sritys, pirmiausia antropologija, socialinė ir filosofinė.

Humanitariniai tekstai (o tiesiogine šio žodžio prasme ribojantis, – kitokių tekstų ir nėra) buvo, yra ir bus svarbiausia žmogaus pažinimo ir žmogaus susipažinimo su savimi kaip *kitu* erdvė. Būtent prie teksto susitinka kalbotyra, literatūrotyra, sociologija, filosofija, antropologija...

Žvilgsnis į sociologiją iš šalies yra ir žvilgsnis į bendrą erdvę.

Išnašos

¹ Buber M. *Dva obraza very* (rusų k.), Moskva, 1995, s. 16.

² Scaff L. A. *Veržiantis iš geležinio narvo*, Vilnius, 1995, p. 8.

³ Kavolis V. *Žmogus istorijoje*, Vilnius, 1994, p. 79.

⁴ Ten pat, p. 105.

⁵ Zima P. V. *Textsoziologie. Eine kritische Einführung*, Stuttgart, 1980, S. 81.

⁶ Bachtin M. *Estetika slovesnogo tvorčestva* (rusų k.), Moskva, 1979, s. 281 – 307.

⁷ Ten pat, s. 283.